

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék (Szerbia)
katonae.zenta@gmail.com

A „TESTESÜLTSEG” ALAKZATAI A FOGALMI METAFORÁKBAN¹

A szerző dolgozatában a kognitív metaforákkal kapcsolatos sokéves kutatásai nyomán a tudományelméleti alapkorból kiindulva mutatja be a testesültség kérdéskörét a kognitív metaforákban. Tapasztalatait leszűrve érinti a metaforikus kompetencia kérdéskörét, majd a metaforikus gondolkodás alakzatait, annak leggyakoribb megnyilvánulásait, valamint a metaforák hálózatát, leképezési tényezőit mutatja be.

Kulcsszavak: kognitív metafora, test, lélek, tartály, hálózat

„Az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom.”

(Geertz 2001, 19)

Bevezető

A nyelvészet régóta törekszik gondolkodás és nyelv kapcsolatának a föltárására. A kognitív nyelvészet nyomvonalán haladva megállapíthatjuk, hogy a világ jelenségeinek észlelésekor kategóriákat állítunk föl, számba vesszük egy adott entitás strukturális jellemzőit, fontos tulajdonságait, s létrejön bennünk egy sematikus struktúra, egy meghatározott képi séma az adott entitásról.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült. A dolgozat a szerző rendes egyetemi tanári kinevezését kísérő székfoglaló előadásként elhangzott a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék alapítását ünneplő, 2017. október 16-i tanszéknapon.

A nyelvészek a világ jelenségeinek a feltárása során arra a kérdésre keresték a választ, miképp lesz a szimbólumoknak, nyelvi kifejezéseknek jelentésük. Az alapvető elképzelés az volt, hogy a jelentés a referenciában keresendő. Az egyik elmélet szerint a jelentés kialakításában a kifejezés és az entitás között kialakuló kapcsolat konvención alapul, a másik szerint a jelentést az határozza meg, hogy a szóban forgó szemantikai tulajdonságok igazak az entitások halmazára. A képi sémákban való gondolkodás új megvilágításba helyezi, miképp kapnak jelentést a szimbólumok, kifejezések, majd megállapítja a legalapvetőbb képi sémákat, mint: A TARTÁLY, A KAPCSOLAT, A KIINDULÓPONT-ÚT-CÉL, CENTRUM-PERIFÉRIA stb.

A kognitív nyelvészet szerint gondolkodásunk nagyrészt térbeli, testesült tapasztalatainkon alapul. A világot csak képi sémák alapján tudjuk értelmezni, ezek pedig alapvető testi tapasztalatainkra vezethetők vissza. Heine és társai kutatási alapján kiderült, hogy három alternatív módon értelmezhetjük a teret: különböző testrészeink, testünk, közvetlen környezetünk és az állati test segítségével (vö. Kövecses–Benczes 2010, 218).

Mindez jelzi emberközpontú, természetközpontú gondolkodásunkat a technikaközpontú világban is, noha a gép természetesen egyre inkább befurakodik a világ konceptualizálásának folyamatába, ahogy a kognitív metaforákkal kapcsolatos felméréseim is mutatják. Változó tapasztalati fókusznak nevezi Kövecses ezt a jelenséget, vagyis azt, hogy a fogalmak konceptualizálása során a különböző komponensek közül (például a testesültség esetében) eltérő kulturális hatásokra koronként különböző komponensek kerülhetnek figyelmünk középpontjába (Kövecses 2006).

Tudományelméleti kiindulópontok. Lakoff és Johnson kutatási szerint a nyelvi képesség nem önálló mentális modul, a nyelv elválaszthatatlan a megismeréstől, a jelentés a fogalomalkotás vizsgálata által érthető meg. Eme megállapítások alapján kérdőjelezték meg *Hétköznapi metaforák* (1988) című könyvükben azt a felfogást, hogy a metaforikus nyelv és gondolkodás véletlenszerű és motiválatlan, és a metafora fogalmi természetét hangsúlyozzák.

Felfogásuk szerint a metaforában két fogalmi tartomány között létesül kapcsolat. A forrástartomány konkrétabb fogalomkörének segítségével értelmezzük a céltartomány absztraktabb fogalmait. A metaforikus nyelvi kifejezések a konkrétabb, a forrástartomány terminológiájából kerülnek ki, az elvont fogalomhoz fizikailag megfoghatóbb, konkrétabb, a fizikai világgal kapcsolatos fogalmat társítanak. A mindennapi nyelvhasználatban a konkrétabbtól haladunk az elvontabb felé (vö. Kövecses 2005, 20–22). Kivételt a szépirodalom képezhet – áll a szakirodalomban – az irodalmi nyelv ugyanis elrugaszkozhat ettől a korlától. Mivel a metafora alapja az emberi tapasztalat, az ősi tudás, a mítosz, az ember

alapvető szenzomotoros tapasztalatai, természetszerűleg adódik a metaforák bizonyos fokú univerzalitása a költészetben és a mindennapi nyelvben is.

Azonban mindenféle elméleti nyúgtól függetlenül is ráérezhet erre a fogékony, gondolkodó ember. Borges maga így fogalmaz: „A kínaiak, ha nem tévedek, »tízezer dolognak« hívják a világot, vagy pedig – ez már a fordító ízlésén vagy képzetén múlik – »tízezer lénynek«. Gondolom, elfogadhatjuk ezt a nagyon mértéktartó, hozzávetőleges számot... Ám ha elfogadjuk a tízezres értéket, és ha elgondoljuk, hogy minden metafora két különböző dolog összekapcsolásával jön létre, akkor – ha kellő időnk volna – hihetetlenül nagyszámú metaforát alkothatnánk... A lehetséges kombinációk száma persze nem végtelen, de azért próbára teszi a képzetünket. Így könnyen felmerülhet bennünk: hát akkor a költők vajon mi az ördögért használják minden korban s a világ minden táján mindig ugyanazokat az alapmetaforákat, ha egyszer ennyi lehetséges kombináció létezik?” (Borges 2001).

A metaforikus kompetencia

Lakoff és Johnson nézete nyomán bebizonyosodott, a metafora nem pusztán díszítőelem, hanem a gondolkodás elengedhetetlen kelléke, alapvető funkciója a fogalmak megértésének a segítése, hozzátehetjük, az inopia, a hiány megszüntetése, amit a metaforaalkotás egyik alapvető előidézőjének tart a tudomány. Tehát keletkezik egy hiány, s meg kell szüntetni, már meglévő ismereteink alapján megnevezni. Így jönnek létre szavaink a szlengtől kezdve a tudományban alkalmazott a szakkifejezésekig.

Egyértelmű tehát, hogy nem csupán a kivételes tehetségek élnek vele, hanem a mindennapi nyelv velejárója is. Bizonyítékként hozzák fel, hogy a kognitív metaforákból eredő metaforikus kifejezéseket minden megerőltetés nélkül, öntudatlanul tanuljuk meg és használjuk a mindennapi beszédben is. A jasperseni gondolat szerint: „*A primitív ember kénytelen volt gondolatait a költészet nyelvén kifejezni. A primitív nyelvben nem voltak absztrakt fogalmak, hanem csak metaforák*” (idézi Bencze Lóránt 1996, 214).

Az anyanyelv tanulása és a mentális fejlődés során a metaforikus kompetencia is kialakul. Az anyanyelvi beszélő öntudatlanul sajátítja el a metaforikus funkciókat, a metafora kiterjesztési lehetőségeit, a társítható forrás- és céltartományokat, a hozzájuk tartozó struktúrákat, konvencionális metaforákat. Miután a gyerekek az anyanyelvtanulás során megismerkednek a környezetükben élő kognitív metaforákkal, illetve az abból származó metaforikus kifejezésekkel, maguk is új metaforákat hoznak létre. A metaforikus és anyanyelvi kompetencia a beszéd- és gondolkodásfejlődés során egymásra épülnek. Az egyes nyelvi

közösségek kognitív metaforakincse eltérhet, hisz a világ különböző részein kialakult kultúrák a maguk életkörülményei, valóságviszonyai, ideológiai hátterük, vallási alapjuk, értékítéletük stb. alapján specializálhatják, elmélyítetik, a hatókörüket behatárolhatják, de a kutatások bebizonyították, hogy bizonyos fokú univerzalitásról is beszélhetünk a kognitív metaforák szintjén. (A kognitív kompetenciáról bővebben: Katona 2012).

Metaforakutatásaim során korábban az irodalmi szövegekben fellelhető kognitív metaforák nyomába eredtem, de az irodalmi források mellett középiskolás és egyetemista tanítványaim munkáiból is kigyűjtöttem a kognitív metaforákat, s a magam készítette tesztekkel is igyekeztem felmérni a metaforikus kompetenciájuk szintjét, valamint a halott (konvencionális) metaforák ismeretét. A magam részéről igyekeztem a kvantitatív és kvalitatív módszert egyesíteni. A kognitív metaforaelméletet ért kritikákra válaszulva ugyanis Kövecses Zoltán kifejti (Kövecses 2006), hogy kvantitatív és kvalitatív elemzéseket is kell végezni. Végső soron megállapíthatom, hogy a korpuszvizsgálatok igazolták az elméleti feltevéseket.

A metaforikus gondolkodás alakzatai

A legközismertebb kognitív metaforák mind a költészetben, mind a mindennapi életben szervezik a gondolatainkat. Egy töről fakad, mikor egy tanuló írja *repülni tudtam volna a boldogságtól*, vagy Petőfi *boldogság-madár*ról ír (Petőfi Sándor: *Bolond Istók*). A BOLDOGSÁG=REPÜLÉS, MADÁR, S PERSZE A LÉLEK=MADÁR is csatlakozik ide nemcsak a szentlélek szimbolikájában, nem csak Petőfi *sas lelké*ben (Petőfi Sándor: *Az alföld*) vagy az alábbi Varró Dániel-idézetben: „Belül már szárnyat bont a lélek / Kakukk egy őszi hajnalon” (Varró Dániel: *Kicsinyke testamentum*), hanem az egyik diákomnak a legközismertebb lélekképzeteinkre épülő mondatában is: *a lelke már réges-régen tovaszállt*.

Ahogy a definiálásra váró entitásoknak, az ember fogalmának, testi valójának, az életnek a konceptualizálása is testi tapasztalataink, környezetünk és az állatvilág révén történik. Az ember meghatározására vonatkozó legismertebb kognitív metaforák: AZ EMBER=FA/NÖVÉNY/ÁLLAT/GÉP, A TEST=TARTÁLY. A gimnazisták egyik felméréseben ezeknek a sémáknak megfelelően definiálták az okos embert. *Az okos ember olyan, mint egy majom a kutyák között*; *Az okos ember egy réteges hagyma*, mert minden egyes rétegében valami újat találunk; *nyolcmagos processzor* az egymagosok között; *számítógép*, sok információt és adatot képes eltárolni. *Az okos ember olyan, mint egy doboz*. A tudás egyre halmozódik benne, viszont a régebben megszerzettek sem vesznek el. Bármit elő tud húzni belőle, amire szüksége van, *teli hordó*.

Egy diák a következőképpen írta le magát: „*Most látom csak: egészen olyan vagyok, mint a fák. Így vagy úgy, de minden ember olyan, mint egy fa. Amikor megszületünk, még mind olyan egyformák vagyunk. A magok is egészen hasonlóak még. Aztán ahogy múlik az idő, és növiünk, megjelennek az első hajtások. Ekkor még nem tudni pontosan, mi lesz belőlünk, cserje vagy tölgy, csak sejteni lehet. Aztán egyszer csak döntés születik, és onnantól elkezdzünk az ég felé törni, megállíthatatlanul. Ettől a pillanattól kezdve nincs helye másfajta leveleknek a törzsön, a nyírfán nem nőhetnek tüskés levelek.*” (A fametaforákról **bővebben**: Katona 2009a).

A kognitív metaforák részlegessége, elnagyoltsága. A fentebbiekben láthatuk, milyen sok forrástartomány révén konstituálódik magának az embernek a fogalma, tehát egy céltartományra számos forrástartomány reflektál. Ez a metaforikus megállapítások részlegességéből ered, hiszen azonosságról semmiképpen sem beszélhetünk, akkor nem lenne szó metaforáról. (Ha valakire azt mondjuk: *Te számár!* az illetőnek a számmal csak bizonyos közös ismertetőjegyeire gondolunk. Mikor Ady azt írja „*lelkem ódon, babonás vár*”, nyilvánvalóan A LÉLEK EGY ZÁRT TARTÁLY, ÉPÜLET metaforát alkalmazza, annak meghatározott, titokzatosságot tartalmazó jellemzőire utal. A metaforák elnagyoltsága is egyértelmű, hiszen ha például az ember természeti tényezők révén történő konstituálódását vizsgáljuk, a céltartomány számos jellemzője elvész, s persze bizonyos elemei sajátosan értelmeződnek, főként a költészetben. A Lakoff-féle elmélet továbbgondolói (Fauconnier, és Turner) egy integrált teret is feltételeznek, amelyben a cél- és forrástartomány szembe kerül egymással, s amennyiben a két tartomány között egyezések mutatkoznak az ötvöző tartományban, végbemegy a metaforizáció. A többterű hálózatmodell segítségével finomabb elemzés is elvégezhető (vö. Kövecses 2005, 22–230)

A tartály metafora mint a testesültség egyik alakzata a kognitív metaforákban

A nyelv egész rendszerét áthatja a metaforikus motiváció. Természetesen egy oda-vissza folyamatról beszélhetünk itt, hiszen a kognitív metaforákból eredő metaforikus kifejezéseket (úgynevezett halott metaforákat) készen kapott elemekként tanuljuk meg, s nyilvánvalóan analógiásan is alkotunk újabbakat. Mikor azt mondjuk, *majd felrobbant mérgében* nem gondolunk arra, hogy egy tartálymetaforából eredő kifejezéssel élünk, vagyis, hogy kognitíve A DÜH EGY TARTÁLYBAN NYOMÁS ALATT LÉVŐ (FORRÓ) FOLYADÉK, melynek az emberi test működése lehet a tapasztalati alapja. Ez a vonatkozás megjelenik számos metaforikus kifejezésünkben: *felforrt az agya, begőzölt, füstölög, szétrob-*

ban dühében stb. Egyik középiskolás diák *mérges emberre* vonatkozó hasonlata kiválóan festi ezt a jelleget, ki is fejtí a metaforát: *A mérges ember olyan, mint a sípoló teafőző (míg ki nem kapcsoljuk alatta a lángot, addig sípol, de lehet, hogy a végén még kifut)*.

A testesültségnek több összetevője van, és a különböző kultúrák más-más tényezőre helyezhetik a hangsúlyt. Kövecses (Kövecses 2005, 173–4) *A metafora* című alpművében említi azt a kulturális sajátosságot a düh, a harag kapcsán, hogy a japán megfelelőiben a *harag a hasban van*. Magam a magyarban is találtam ehhez hasonló szólást, a 'valakire nehezten, haragszik' kifejezésére: *a begyében van*. De a sajátosnak vélt japán szólásnak: *elszakadt a türelemzsákja* amelyben ugyancsak egy tölthető tartályról vagy annak egy részéről van szó, ugyancsak van magyar megfelelője, erre céloz a magyar példa is: kis *méregzsák*, mondjuk pl. a mérgező kisgyerekekre. Vörösmarty szellemes, népi logikájú példája is a (lefojtott/bekötözött) düh kiszabadulásáról szól, tehát nagyon is illik a fenti képzetkörhöz.

„S a düh gatyamadzagával,
Hogy nyakon kötötted a bút,
Mind ezért volt?
Balgá
Mind ezért.
Csongor
S a düh meztelen maradt.
Balgá
Úgy, s a madzag elszakadt.”

(Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*)

A test tartályként való konceptualizálódása számos azonosítás révén megtörténhet: lehet tok, szelence, kosár, a lélek burka stb. Az irodalmi példák azt az el nem múló igényt, önmeghatározási kényszert példázzák, festik alá, hogy az emberre, az élő és halott testre vonatkozó tapasztalatainkat, az életre/halálra való rácsodálkozásunkat valamilyen módon kifejezzük: „Ha felhasítanánk *testük kosarát*, bizony egy boldogtalan vitéznek sem volna hasonlós a megkeseredett *lelke*” (Háy János: *Dzsigerdílen*); „de már jobban hasonlított az összes földi halottra / májfoltos, *sárga tokká* változott, *puszta testté*. ez hamis világ timnűce belől menté.” (Tóth Krisztina: *A világ minden országa*).

Az igekötős ígék tanúságtétele. A kognitív nyelvészet térhódítása és az új igekötős ígék és új jelentések dömpingje újabb ösztönzést adott az igekötő-kutatásoknak. A ki, be, le, fel igekötő metaforizációs szerepét is teljes mértékben kognitív nyelvészeti alapon végezte el a magyar nyelvészetben Szili Katalin

(pl. Szili Katalin 2003, 2005a, 2005b, 2009). Alapkategóriának számít az imént említett tartálymetafora. Az EMBER, a CSOPORT, a VILÁG, a TUDAT stb. TARTÁLY metafora: *beleszeret valakibe, belép a hadseregbe, bebeszéli neki, beoltották a gyereket* stb. Magam is végeztem különböző felméréseket az igekötő-használattal kapcsolatban, s a hibaelemzéskor is használható elemzési alapnak bizonyult a kognitív elmélet, hiszen a hibák éppen az említett tartályokban való gondolkodásból születtek.

A kiegészítendő példamondat a következő volt: *Ilyen gyalázatosság is kiteelik a szomszéd...*

Az adatközlők 11,1%-a a belviszonyragot választotta: *kiteelik a szomszédból*. Ez tulajdonképpen a kognitív metaforaelmélet tételeit támasztja alá, miszerint: az emberi test tartály (akárcsak az érzelmek, helyzetek stb.), így a *ki* igekötős igéhez a „logikus” **-ból** vonzatot illesztették a kiüresedett, ám lexikalizálódott **-tól** helyett.

Az alábbi vonzattévesztést is a fenti kognitív szempont támogatja: Nem feltétlenül jelenti azt a külvilágból való *kizárkózás*, hogy depressziós vagyok.

A javított alak lehetne: *a világtól való elzárkózás, a világon való kívülmaraadás*. A *ki* igekötő a fenti mondatban ugyan nem eredményez helyes formát, de nyilván a kognitív szempont (vagyis, hogy *kizárja magát a világból*) érvényesül, ám más alak grammatizálódott az illető tartalomra.

A metaforák kifejtettsége, hálózata, leképezési tényezői

A metaforák vizsgálatakor hálózatos viszonyrendszerben kell gondolkodni, de a kognitív alap kifejtettsége is különböző lehet. Ha azt mondjuk az IDŐ=PÉNZ elhangzott a kognitív metafora, metaforikus kifejezései – *rabolja az idejét, pazarolja, pocskékolja, tékozolja az idejét* stb.

Ha azt mondom: *Uram, Teremtőm!* Vallási alapú kognitív metaforát állíthatok föl: AZ ISTEN/AZ ÚR = A TEREMTŐ, AZ EMBER = A TEREMTMÉNY. Tolnai Ottó Kodály című versének alábbi sorát olvasva: „*Meghaltál, / csak a hangszerkészítő / bontotta szét hangszerét*” – rövid úton eljuthatunk ugyanehhez a párhuzamhoz a hangszerként konstituálódó emberhez, s az istenhez mint alkotóhoz/teremtőhöz. (Maga az alkotási folyamat is számos alkotó opusában a magasabb rendűhöz vezet bennünket: „*angyal száll le kopott szobámba/s rezzen a hárfám*” (Kosztolányi Dezső: *Annyi ábrándtól remegett a lelkem*).

A zenei metaforahálózat természetsszerűleg foglalja magában az EMBER = HANGSZER azonosítást, ami persze nem is lehet kétséges, hiszen az ember hangot ad, hangszekrény, s van költő, aki ki is mondja: „Magyar szó! Ajkamon s *gégém lazán/ vont hangszerén*” vagy: „*Berzsenyivel zeng a mellkasom*”,

(Faludy György: Óda a magyar nyelvhez). Tolnai csak a hasonlata alapján jelzi a kognitív metaforát, persze ebből táplálkozik a hasonlat is: „*Most püspöklila / bársonybelsejű tokba tesznek Téged /és leengednek, /ajándékba adnak, mint egy / citromszín-erezetű hegedűt*”.

Tolnai nem fejt ki a metaforahálóban az alapmetaforákat, AZ ISTEN/AZ ÚR=A TEREMTŐ, AZ EMBER=A TEREMTMÉNY, AZ EMBER=HANGSZER csak az ebből eredő leképezéseket, a kognitív alapot eleve ismertnek tekintve. A magyar költészeti hagyományban azonban nem ismeretlen a kimondás gesztusa sem: „csak én zenélek itt, a mély közönybe /fájó ideggel. Élő hegedű” (Kosztolányi Dezső: *Ordítsak-e? Hogy áll a buta kő is*); „Én Istenem, én Hangszer-készítöm” (Reményik Sándor: *Megromlott hangszer*); „*Egy hangszer voltam az Isten kezében / Ki játszott rajtam néhány dallamot*” (Juhász Gyula: *Egy hangszer voltam...*). Kimondott és látens viszony Babits *Régen elzengtek Sappho napjai* című költeményben a *líra-leány-hegedű* komplex metaforájában is jelen van. Ennek oszcilláló hatástartománya lehetővé teszi az allegorikus ábrázolásban az átmenetet a líra – hangszer – ember viszonylatában oda és vissza: „A líra meghal. Nagyon is merész / kezekkel téptük a kényes leány / hegedü-testét” (Babits Mihály: *Régen elzengtek Sappho napjai*).

Tolnai Kodály című verse a testrészekhez metaforikusan társított zenei vonatkozások, leképezési tartományok gazdag tárházát sorakoztatja föl, amelyek nyomán már az alkotót természetes módon azonosíthatjuk a hangszerrel. „*Kodály halálát, temetését, alakját szinekdochés módon idézi föl a vers: a testrészekhez zenei mozzanatokot társít, s e kettős húron vezeti végig a metaforákat*” (Thomka 1994, 28). A testrészek metaforikus/metonimikus megjelenítése mellett („*egy tizenhatoddal előbb koppintott / szép metronóm fejed; szakállad / legszebb hangszered; mint hegedűcsiga-fején csavarodnak / álladon / a selyemmé-ezüstté finomult birkabelek; koponyádat gyermekhegedű-fejnyivé / csiszolja a szél; és kis füleddel mint csikorgó fekete csapokkal hangolja*”). Mivel az egész vers a zene képzetkörében fogan, nem maradhatnak ki a húr-metaforák se: „*a húrrá foszlott, /elviselhetetlenül rezgő világról, vagy a halál működését jelző húroké: akár húrjaidból a halál, /pókhálót szövök*”. Ezzel a húrmetafora is új dimenziókkal és képzetkörökkel gazdagodik a magyar költészetben.

Test-lélek-húr hálózatrendszer. A költészetben közismert toposznak számít az emberi test mellett a lélek azonosítása a hangszerrel, hisz a lélek hangjainak megszólaltatója, az érzelmek közvetítője a hangszer (jelképes, hogy a hegedű egyik belső elemét is léleknek hívják): *Lelkem, az árva régi hárfa* (Tóth Árpád: *Szeretnék örökké így ülni*). Az ember és a hangszer azonosítása magával hozza analogikus alapon a húr és az ideg párhuzamba állítását (noha természetesen a húr metonimikusan is képviselheti magát a hangszert). Azonosításukat közvet-

lenül ki is mondhatja az értelmezőként jelen lévő metafora: „Ülj ide, gyűlj ide, népem /s hallgasd, amint énekelek /amint a *hárfa húrjait/feszült idegem húrjait/* jajgatva tépem” (Dsidá Jenő: *Psalmus Hungaricus*). A jelentésmező bonyolult rendszere működik a képekben, a felcserélhetőségek szövevényes hálózata, láncolata. Illyés az *ideg húrjait* említi a *Bartók* című versében, ám a költészeti hagyományban az *ideg* magát a húrt is jelenti, szimbolizálja: „A minap új ideget válték, sőt lantot egészen” (*Töredékes holmi, Anakreónból* fordította: Arany János). (A zenei metaforákról bővebben: Katona 2009b).

Thomka Beáta a Tonai-vers fentebb idézett elemzésében azt írja „a vers... *e kettős húron vezeti végig a metaforákat*”. Itt megtapasztaljuk, hogy az elemzés is a zene képzetköréből merít, az írói, alkotói folyamatot ő is párhuzamba állítja a zenéléssel. A Kodály című versben persze az alkotás a „*gyökérzetben felismert húr-hasonlat*” mellett: *te majd felstimmeled a fák gyökereit*” (Thomka uo.) a méhekhez is kötődik (*s a kotta-méhek nem másznak már vissza többé torkodon*), talán nem függetlenül azok hangadó, s persze szorgoskodó, építő tevékenységétől, s a befogadóban még felrémlik Pindarosz legendája is az alkotó száájába mézet hordó méhekről. Ettől válik édesebbé Pindarosz dala, ahogy a hegedű jelenlététől értékesebbé a szoba, vagy Kodály az Ūrnak/a földnek aján-dékba adott teste által a föld (a korábban idézett ajándékozási szertartásban). Különösen megkapó ez a kép, hisz a zene a magasabb szférába kíván emelni az ember megnyilvánulásainak éteri megnyilatkozásaként, a metafizikussal való kapcsolatteremtés szimbólumaként, s ebben a versben ez a fák sáros gyökereitől indul a megnemesedési folyamat, azok húrrá változása révén.

A vers bensőséges hangvételével kapcsolatban Thomka Beáta megállapítja, hogy: „*Ritkán tapasztalható hang ez ebben a költészetben*”, továbbá, hogy „*az életnek és a halálnak Ura is fölsejlik benne, akinek ez a költészet sokáig nemigen szentelt figyelmet*” (Thomka i. h.). A halál megjelenítése, a zeneszerző testi mivoltához kötődő metaforikus kifejezésekkel kezdődik („*egy tizenhatoddal előbb koppintott szép metronóm-fejed / és elrepedt*”), majd a hangszerkészítő tevékenysége, a hangszerbontás zajlik: „*Csak a hangszerkészítő / bontotta szét hangszerét*” – olvashatjuk, s itt a birtokos személyjelből ráérezhetünk arra, hogy a Teremtő a magáénak tekinti a zeneszerzőt, sőt az alkotási képesség Istentől való származtatása is felrémlik bennünk. A bontás folyamatában a körtefát és a rózsafát említi a szerző: „*kilökte a szekrényt tartó körtefaoszlopot... majd fekete fényhatlan papirosba csomagolva a rózsafalapokat...*” A szakirodalom megemlékezik a körtefáról mint a hangszerépítés alapanyagáról, a rózsafa említésével azonban Tolnai nyilvánvalóan ritka, kitüntetett jelentőségű alapanyagot választ (hisz általában csak a hegedű apróbb elemei készülnek rózsafából), illetve egy olyan származtatás merülhet fel bennünk, amely a Dankó Pista-nóta nyomán

terjedt el a magyar kultúrában: „*Hej! Rácz Pali, ne húzz olyan keserűt /Rózsafából csináltass más hegedűt!*”

Tolnai meglepetést okozott a transzrends vonatkoztatásokkal, a témaválasztással, a nagy magyar zeneszerzőhöz fűződő bensőséges, mintegy fiúi hangnemmél, s végső soron a megtestesítésnél költői intuíciója nyomán a magyar zenei hagyományban elterjedt vonatkozásokkal.

Összegzés

Metaforát alkotni nem csak a tehetség jele, hanem a gondolkodás eszköze, nem csak ék, de az is. A költészet a gondolati magot megneemesíti, a szellemi és esztétikai vonatkozásokban magas szintre emeli, s itt igazat adhatunk Arisztotelésznek, hogy ez már a tehetség jegye. A szellem napvilága. Ám nem szűnő csodálkozással tapasztalhatjuk a közös kognitív alapot, ami a befogadás lehetőségeit egyértelműsíti. Blog is működik már *léleki benzinkút* néven, nem tudunk másban gondolkodni, mint hogy a test és lélek tartály. S mikor olvassuk a megejtően szellemes alábbi megfogalmazást az egyik egyetemista szónoklatában: „... *csak mikor a létra tetejére érünk, vesszük észre, hogy nem jó falhoz támaszkodik*”, megállapíthatjuk, hogy a mondat az ÉLET=ÚT metafora falához támaszkodik, mert a kognitív metafora persze olyan konstrukció, amelyre mindig lehet építeni, kifogyhatatlan emberi kreativitással újrahasznosítani a közös építőanyagot.

Irodalom

- Bencze Lóránt. 1996. *Mikor, miért, kinek, hogyan. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1.* Budapest: Corvinus Kiadó.
- Borges, Jorge Luis. 2001. A metafora. *Nagyvilág* XLVI (12) <http://www.inaplo.hu/nv/200112/18.html> (2010. jún. 10.)
- Geertz, Clifford. 2001. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Első kiadás. Válogatás, utószó: Niedermüller Péter. Budapest: Osiris
- Katona Edit. 2009a. Az antropomorfizált fa és a faként konstituálódó ember a költői képekben. *Hungarológiai Közlemények* XL (1): 10–29.
- Katona Edit. 2009b. „Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát”. A zene és a hangszerek mint a metaforák forrástartományai. *Hungarológiai Közlemények.* XL (4): 57–74.
- Katona Edit. 2012. Anyanyelvi kompetencia – metaforikus kompetencia. In *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi. Zbornik radova.* Novi Sad: Filozofski fakultet
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe.* Budapest: Typotex.

- Kövecses Zoltán. 2005: A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. Világosság 8-9-10. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20070507213531.pdf> (2014. 11. 22.)
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szili Katalin. 2003. A *ki* igekötő jelentésváltozásai. *Magyar Nyelv* 99 (2): 163–188.
- Szili Katalin. 2005a. A *be* igekötő jelentésváltozásai I. *Magyar Nyelvőr* 129 (2): 151–164.
- Szili Katalin. 2005b. A *be* igekötő jelentésváltozásai II. *Magyar Nyelvőr* 129 (3): 282–299.
- Szili Katalin. 2009. A *fel*, *le* és egyéb igekötős igék formai-szemantikai viszonyának kérdéséhez. *Magyar nyelv* 105 (2): 175–188.
- Thomka Beáta. 1994. *Tolnai Ottó*. Pozsony: Budapest.

Edit KATONA

OBLICI „TELESNOSTI“ U KOGNITIVNIM METAFORAMA

Na osnovu svojih dugogodišnjih istraživanja i polazeći sa naučnoteorijskih osnova autorka rada prikazuje problematiku telesnosti u kognitivnim metaforama. Sintetišući stečena iskustva ona se osvrće na pitanja metaforičke kompetencije prikazuje oblike metaforičkog razmišljanja i njegove najčešće pojavne oblike, kao i mrežu metafora i faktore mapiranja.

Ključne reči: kognitivna metafora, telo, duh, rezervoar, mreža

Edit KATONA

FORMS OF “EMBODIMENT” IN COGNITIVE METAPHORS

In this paper, based on long-term research and scientific theoretical foundations, the author looks into the issues of embodiment in cognitive metaphors. Grounding on her experiences, she engages in the matter of metaphorical competence and presents the forms of metaphorical cognition, its most common manifestations, as well as the web of metaphors and its mapping factors.

Keywords: cognitive metaphor, body, soul, containment, network

